

УДК 373.2.015.31:17.022.1(477)

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ У ЗМІСТІ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

Н. А. Варивода

У статті розглядається проблема визначення значущості моральних цінностей у змісті виховання молодших школярів та зазначається, що саме моральні цінності, які засвоюються дитиною у молодшому шкільному віці, є передумовою формування гармонійної, духовно-моральної особистості, яка здатна думати та діяти на засадах духовної безпеки. Визначається сутність поняття «моральні цінності» та обґрунтовується їх роль як основних орієнтирів у житті людини. Дається характеристика таких моральних цінностей, як Життя, Добро, Любов, Краса, Справедливість, Чесність, Совість та досліджується їх значення у змісті виховання молодших школярів у контексті духовної безпеки людства. Вказується, що саме період від шести до десяти років з психофізіологічної точки зору є сприятливим для формування ціннісної сфери дитини, оскільки у цьому віці активізуються процеси пізнання світу та самого себе у взаємодії з оточуючим соціальним та природним середовищем. Визначається, що варто з дитячого віку прищеплювати вміння бачити прекрасне у людині не лише зовні, а й у її душі, оцінювати інших не за зовнішнім виглядом, а за вчинками та здібностями, оскільки для процвітання та мирного існування людства необхідно виховувати не лише вміння творити прекрасне, а й виховувати у підростаючого покоління Красу Духу як основу взаєморозуміння, взаємошанування та взаємозбереження у суспільстві.

Ключові слова: цінності, моральні цінності, молодші школярі, життя, добро, любов, краса, справедливість, чесність, совість.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У молодшому шкільному віці діти починають осмислено цікавитися питаннями стосовно диференціації Добра і Зла, моральності та аморальності у власній поведінці та поведінці оточуючих, тому у цей період надзвичайно важливим є орієнтація у змісті виховання саме на виховання моральних цінностей, а

особливо на формування усвідомленості цінності людського Життя, необхідності жити за законами Добра, Любові, Краси та діяти на засадах Справедливості, Совісті та Чесності. Педагоги та батьки закладають фундамент, на якому вибудується подальше ціннісне ставлення дитини до себе та інших людей, до живої природи. Дитина, якій змалку прищепили здатність цінувати життя, буде дбайливо ставитися до свого здоров'я та здоров'я рідних і близьких. Така особистість протистоятиме конфліктам у будь-яких сферах діяльності, оскільки вона розумітиме, що людина, її існування є більш важливим, ніж матеріальні блага. Формування ціннісного ставлення до життя у молодших школярів є передумовою збереження природи. Необхідно пояснювати дітям, що кожна квіточка, кожен метелик, кожна гілочка на дереві – живі, і не можна завдавати їм шкоди. Людина, якій з дитинства прищепили стійку звичку оберігати природу, в дорослому віці поводитиметься відповідно, дбатиме про забезпечення екологічних норм. Ціннісне ставлення до життя є запорукою збереження здоров'я, як власного, так і оточуючих. На сьогодні це надзвичайно актуальна проблема у суспільстві. Сучасні молодші школярі прагнуть задоволенню, тому постійно і систематично псують своє здоров'я надмірним використанням гаджетів, споживанням шкідливої їжі, батьки недостатньо дбають про рухову активність та прогулянки дитини на свіжому повітрі. Результатом цього стане нове покоління громадян, яке не зможе протистояти викликам ХХІ століття та деградує в усіх аспектах життєдіяльності. Війни продовжуватимуться, якість продуктів харчування знижуватиметься, спілкування між людьми реалізовуватиметься все частіше за допомогою технічних приладів. Тому сучасні педагогічно-дослідники наголошують на необхідності удосконалення виховного процесу дітей молодшого шкільного віку та визначення ролі у ньому саме моральних цінностей, які є основним орієнтиром думок та діяльності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проблему цінностей як наукової категорії досліджували представники зарубіжної і вітчизняної педагогіки (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, Г. Шевченко, О. Савченко, О. Сухомлинська, О. Вишневський), психології (Л. Виготський, О. Леонтьєв, М. Рокич, С. Рубінштейн, Л. Божович), філософії (М. Бердяєв, М. Вебер, М. Гартман, О. Дробницький, Е. Дюркгейм, М. Каган, Р. Лотце, А. Шопенгауер та ін.), соціології (В. Ядов, А. Здравомислов, Т. Фомічова, І. Семків) та ін.

Значущість моральних цінностей у змісті виховання висвітлено у працях І. Бега, О. Савченко, А. Богущ, М. Боришевського, І. Зязюна, Т. Антоненко, С. Рашидової, С. Рашидова та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Виховання моральних цінностей у підростаючого покоління завжди було актуальною проблемою для наукових досліджень педагогів, психологів та філософів, проте на сьогодні ще не достатньо обґрунтованим залишається питання щодо визначення базової сукупності моральних цінностей, які потрібно виховувати саме у молодших школярів та значущості моральних цінностей у змісті виховання дітей молодшого шкільного віку, особливо у контексті духовної безпеки людства.

Метою нашої статті є визначення сутності моральних цінностей, які необхідно виховувати у молодших школярів та їх ролі у змісті виховання для підвищення рівня духовної безпеки українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Проаналізувавши наукову літературу у галузі філософії, психології, педагогіки, можна визначити, що поняття «цінність» треба розглядати у широкому контексті, оскільки воно є одним із найважливіших понять для гуманітарних наук та необхідне для теоретичного обґрунтування багатьох явищ у житті кожної людини, а це зумовлює наявність різних підходів до його трактування у педагогії, психології, філософії, інших науках.

Т. Антоненко (2013), досліджуючи ціннісно-смыслову сферу особистості, визначає цінності як своєрідний вектор, вказівник, який покликаний сприяти прийняттю рішень та спрямовувати потреби, інтереси, емоції, думки, переживання, поведінку та вчинки людини. Зазначає, що цінності дають нам змогу краще та об'єктивніше оцінювати не тільки оточуючих, а й самого себе, дозволяють стабілізувати самооцінку та контролювати себе у різних ситуаціях, оскільки цінності є критеріями особистісної оцінки людей та різноманітних суспільних подій чи явищ.

Вчена вважає, що сутність цінностей можна розглядати як значущість предметів чи явищ для людини: «ця значущість може виявлятися і як актуальна потреба, і як ціннісна система. Саме вона спонукає людину до створення цілісної картини світу, ідеальних образів, зразків, моделей поведінки» (Антоненко, 2013, с. 12).

Для нашого дослідження важливим є визначення сутності моральних цінностей та їх ролі у змісті виховання молодших школярів у контексті духовної безпеки українського суспільства. Проаналізувавши сучасну науково-педагогічну літературу, можна визначити моральні цінності як

вищі цінності людини, а головними категоріями, які їх визначають, є категорії Добра та Совісті. Вони охоплюють всю сукупність дій, принципів та норм моральної поведінки і базуються на основі тих реальностей і вчинків, на яких особистість оцінює їх як правильні. Моральні цінності походять від цінностей суспільства та є внутрішніми носіями соціальної регуляції, стійкими мотиваційними утвореннями, що проявляються у прагненні людини діяти за нормами моралі та усвідомлювати себе відповідальною особистістю.

Процес виховання моральних цінностей відбувається під час взаємодії з однолітками та дорослими, у навчальній діяльності, яка стає провідною у цьому віці, у праці, що є посиленою для цього віку. Елементи системи моральних цінностей, зародки яких з'явилися у дошкільному віці, продовжують активно формуватися.

До основних новоутворень молодших школярів, які впливають на формування моральних цінностей, можна віднести: адекватну самооцінку, теоретичне мислення, рефлексію, орієнтацію на спосіб дій (на відміну від дошкільників, які орієнтуються на результат), внутрішній план дій, усвідомленість та довільність дій, саморегуляцію поведінки, керівництво моральними нормами у поведінці. Оскільки у молодших школярів вже розвинулося категорійне мислення, вони усвідомлюють зміст моральних понять, здатні більш диференційовано оцінювати оточуючі явища та об'єкти, усвідомлюють відповідальність за власну діяльність, зміцнюються дружні відносини між дітьми, здатність до морального вибору.

Вибудувати систему моральних цінностей сучасного молодшого школяра досить складно, оскільки вона формується на основі різних факторів впливу – виховання в сім'ї та у школі, ситуації у суспільстві, традицій та звичаїв рідного народу. Загально визнані людством є такі моральні цінності – Життя, Любов, Краса, Добро, Справедливість, Чесність, Совість, які є основним двигуном людського життя. Серед сучасних вчених немає одностайної думки стосовно того, яка моральна цінність має бути домінуючою, з цього приводу думки дещо розходяться, але у нашому дослідженні ми не ставимо завдання визначити «головну» моральну цінність, тому проаналізуємо різні погляди науковців стосовно даної проблеми.

Існують різні точки зору на життя як цінність. Перш за все це можливості повноцінної реалізації самого себе, продовження роду, продуктивної творчої діяльності. Німецько-французький філософ та гуманіст А. Швейцер (1973) у книзі «Культура й етика» висловлює переконання, що творить добро та людина, яка сприяє збереженню і процвітанню життя. Він розробляє власну концепцію благоговіння перед

життям та виділяє ключові моральні принципи, основним серед яких є принцип поваги до життя. Цей принцип лежить у основі моральності, він є універсальним, оскільки відноситься до усіх форм життя (людей, тварин, рослин) та не має чітко окреслених меж (с. 295).

Ціннісне ставлення до життя визначає і ціннісне ставлення до здоров'я. Ми цілком погоджуємося з думкою академіка І. Беха (2003), який наголошує, що проблема здоров'я людини є однією з найактуальніших, оскільки стан здоров'я народу є важливим показником збереження й розвитку людського потенціалу будь-якої держави (с. 215).

Добро є одним із найзагальніших понять моралі, за допомогою категорії «добро» можна окреслити моральний аспект поведінки чи свідомості людини. Добро як цінність не характерне кожній людині, але потрібно прагнути до того, щоб виховати нове покоління, яке керуватиметься у своїй поведінці лише добрими намірами та уникати зла. Але проблема визначення добра як абсолютної цінності полягає у тому, що сприйняття «добра» є досить суб'єктивним. Кожна людина одне і те ж явище може оцінювати по-різному, або людина, яку вважають доброю, може вчинити невідповідно. Молодші школярі не завжди можуть вірно відокремити добро від зла, оскільки мають недостатньо життєвого досвіду, у них ще не повністю сформовані навички діяти на засадах суспільно прийнятого морального вибору. Діти в цьому віці можуть діяти аморально не тому, що вони злі, а тому що вони просто не задумуються над наслідками своїх вчинків та сприймають їх як гру, тому утвердження добра як найвищої цінності у свідомості молодшого школяра є одним із основних завдань педагогів та батьків.

Любов – одна з найважливіших моральних цінностей для кожної дитини. Г. Шевченко (2013) стверджує, що саме любов до людей, природи, світу, Бога є вищим проявом духовності та проявляється у безкорисливому служінні іншим людям. Виховувати любов потрібно з раннього віку, адже у молодшому шкільному віці можуть проявитися більш негативні якості, а вже у підлітковому віці можуть проявитися й різні види агресії – до людей, тварин, природи чи самої себе. Тому дитина 6–10 років повинна виховуватися любов'ю у атмосфері любові та на засадах любові (с. 28).

Патріотизм, як прояв любові до Батьківщини, є однією з тих моральних якостей, які необхідно формувати у молодшому шкільному віці. Любити Батьківщину – значить діяти на її благо, захищати та оберігати її. Українці, як і будь-яка інша нація, мають свій національний світогляд, свої особливості у сприйнятті навколишньої дійсності, які зумовлюють власну духовну програму народу, тому у процесі виховання моральних цінностей необхідно спиратися не лише на загальнолюдські, а й на національні

цінності. Кожна дитина повинна усвідомлювати себе і патріотом своєї Батьківщини, і громадянином світу водночас. Як зазначає Р. Сопівник (2014), в Україні було знівельовано ідейну спрямованість виховання, в основі якого повинні стояти національно-патріотичні цінності, тому є доцільним формування пантеону героїв, на прикладі яких треба виховувати нові покоління українців (с. 38).

Совість, як і більшість моральних цінностей, досить складно охарактеризувати. Її можна назвати «внутрішнім голосом» особистості, який аналізує наміри та вчинки, їх наслідки для людини та її оточення. Завдяки совісті усвідомлюється моральна відповідальність за свою діяльність чи бездіяльність. Почуття совісті пов'язане з почуттям обов'язку, відповідальності, яке, згідно з віковою періодизацією стадій розвитку особистості Е. Еріксона, виникає саме у середньому дитинстві, тобто якраз у молодшому шкільному віці. І. Бех (2006) визначає совість як психологічний еквівалент соціальної і морально-духовної повноцінності, що не дозволяє маніпулювати іншою людиною чи принижувати її, а спонукає сприймати її як рівну собі та толерантно і милосердно ставитися до неї (с. 64).

Молодші школярі вже можуть усвідомити власні відчуття провини чи сорому за свою антиморальну поведінку, але для них ще досить складно зробити правильний моральний вибір у непростій ситуації, тому варто наводити приклади для наслідування, проводити бесіди, застосовувати інші форми роботи з метою надання необхідної для них інформації стосовно моральних засад поведінки.

Чесність, набуваючи ціннісного значення для молодшого школяра, визначає появу у його поведінці таких моральних рис як правдивість, принциповість, вірність власним зобов'язанням, щиросердне визнання власних мотивів поведінки та розуміння потреб інших людей. Важливо прищепити дитині у молодшому шкільному віці бажання говорити правду, сформувати потребу у правдивому ставленні до інших людей. Діти починають приховувати правду у випадку, коли чесність не є для них значимою цінністю. Але саме чесність є одним із основних факторів становлення позитивних відносин між людьми і справжньої дружби між дітьми. В молодшому шкільному віці необхідно звертати увагу на виховання правдивості, формувати звичку доводити справу до завершення, дотримуватися свого слова.

Справедливість як моральна цінність, хоч і є надзвичайно значущою для повноцінних взаємовідносин між людьми у суспільстві, ще не достатньо досліджена у педагогіці. І. Бех (2006) вважає, що справедливість – це «вид міжособистісної взаємодії, що ґрунтується

винятково на значущості справ (чи поведінки) суб'єктів взаємодії. Справедливість є найелементарнішою потребою, властивою людині незалежно від її особистісного розвитку й суспільних умов, у яких вона перебуває» (с. 65).

Кожна особистість погоджується з необхідністю справедливості у міжособистісних відносинах. Молодші школярі сподіваються на справедливе ставлення до себе як з боку вчителя чи батьків, так і з боку товаришів, однолітків. Поводячи себе гідно, дружелюбно вони прагнуть такого ж ставлення і до себе, очікують отримати позитивну оцінку за свої заслуги у будь-якій сфері діяльності, у той же час вони розуміють, що негативні прояви поведінки теж будуть негативно оцінені оточуючими (Бех, 2006, с. 66).

Краса як моральна цінність постає у всіх проявах міжособистісного спілкування та в усіх видах взаємодій із об'єктами природи чи культури. Кожній епосі людства були притаманні свої уявлення про красу, у чому ми переконуємося, вивчаючи історію та ознайомлюючись з культурними надбаннями. Сприймаючи та створюючи прекрасне, людина може реалізувати найкращі свої якості та можливості. У той же час споглядання прекрасного може стимулювати до самовдосконалення, прагнення досягнути більшого у житті.

Молодші школярі вже здатні розрізняти зовнішні прояви краси у оточуючому середовищі, але важливо виховувати у них прагнення до пізнання краси внутрішньої, як власної так і інших людей. Краса вчинків людини, її внутрішнього світу – думок, емоцій та почуттів є складнішою для сприйняття, ніж краса видимих об'єктів оточуючого середовища. Сучасні молодші школярі звикли оцінювати один одного за зовнішнім виглядом, маркою телефону, брендами одягу та навіть шкільного приладдя. Нерідко дружні стосунки зароджуються саме на цьому ґрунті, хоча справжньою дружбою назвати такі стосунки важко. Це швидше є об'єднанням «однодумців» проти «інакших».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ми визначили, що такі моральні цінності як Життя, Добро, Любов, Краса, Справедливість, Чесність, Совість відіграють визначальну роль у змісті освіти у контексті духовної безпеки людства. Таким чином, саме виховання сучасних молодших школярів на засадах любові до життя, до природи, усвідомлення ними потреби керуватися законами справедливості, чесності, краси, і є тією передумовою, яка забезпечить вирішення багатьох існуючих проблем ХХІ століття – постійних військових протистоянь, екологічної та продовольчої кризи, економічних негараздів та занепаду духовності

людства. Перспективою подальших досліджень є визначення ролі мистецтва у вихованні моральних цінностей молодших школярів.

Література

1. Антоненко Т. Л. Ціннісно-сміслова сфера особистості як епіцентр народження «людини з людським обличчям». *Духовно-культурні цінності виховання Людини* : монографія / ред. Г. П. Шевченко. Луганськ : «НОУЛІДЖ», 2013. С. 38-67.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: когнітивно-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
4. Сопівник Р. В., Петрів Г. В. Виховання і самовиховання на засадах національно-патріотичних цінностей : метод. посіб. Київ : «ЦП «Компринт», 2014. 185 с.
5. Швейцер А. Культура и этика / ред В. А. Карпушина ; пер. с нем. Н. А. Захарченко, Г. В. Колшанский. Москва: «Прогресс», 1973. 343 с.
6. Шевченко Г. П. Духовно-культурні цінності виховання: сутність та основні змістовні характеристики. *Духовно-культурні цінності виховання Людини*: монографія / ред. Г. П. Шевченко. Луганськ : «НОУЛІДЖ», 2013. С. 7 – 38.

References

1. Antonenko, T. L. (2013). Tsinnisno-smyslova sfera osobystosti yak epitsentr narodzhennia "liudyny z liudskym oblychchiam" [Value-semantic sphere of the person as the epicenter of the birth of the «man with a human face»]. *Dukhovno-kulturni tsinnosti vykhovannia Liudyny: monohrafiia* / H. P. Shevchenko (Ed.). Luhansk : "NOULIDZh". Pp. 38-67 (ukr).
2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 2: Osobystisno-orientovanyi pidkhid: kohnityvno-praktychni zasady*. [Education of personality. The Personality-oriented approach: cognitive-practical basis] Kyiv: Lybid (ukr).
3. Bekh, I. D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: Shhodzhennia do dukhovnosti*. [Education of the individual: the Ascent to spirituality] Kyiv: Lybid. (ukr).
4. Sopivnyk, R. V. Petriv, H. V. (2014). *Vykhovannia i samovykhovannia na zasadakh natsionalno-patriotychnykh tsinnosti: metodychnyi posibnyk* [Education and self-education based on national and patriotic values: a methodological guide]. Kyiv: Komprynt (ukr).
5. Shevchuk, A. (1973). *Kultura y etyka*. V. A. Karpushyna (Ed.); transl. from German N. A. Zakharchenko, H. V. Kolshanskyi, Moscow: "Prohress" (rus).
6. Shevchenko, H. P. (2013) *Dukhovno-kulturni tsinnosti vykhovannia: sutnist ta osnovni zmistovni kharakterystyky*. [Spiritual and cultural value education: the essence and main characteristics of.] *Dukhovno-kulturni tsinnosti vykhovannia Liudyny: monohrafiia* / H. P. Shevchenko (Ed.). Luhansk: "NOULIDZh". Pp. 7 – 38. (ukr).

ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В СОДЕРЖАНИИ ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В КОНТЕКСТЕ ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБЩЕСТВА

Н. А. Варивода

В статье рассматривается проблема определения значимости нравственных ценностей в содержании воспитания младших школьников и указывается, что именно моральные ценности, которые усваиваются ребенком в младшем школьном возрасте, являются предпосылкой формирования гармоничной, духовно-нравственной личности, которая способна думать и действовать на началах нравственности. Определяется сущность понятия «нравственные ценности» и обосновывается их роль как основных ориентиров в жизни человека. Дается характеристика таких нравственных ценностей, как Жизнь, Добро, Любовь, Красота, Справедливость, Честность, Совесть и исследуется их значение в содержании воспитания младших школьников в контексте духовной безопасности человека. Указывается, что именно период от шести до десяти лет с психофизиологической точки зрения является благоприятным для формирования ценностной сферы ребенка, поскольку в этом возрасте активизируются процессы познания мира и самого себя во взаимодействии с окружающей социальной и природной средой. Определяется, что необходимо с детского возраста прививать умение видеть прекрасное в человеке не только внешне, но и в его душе, оценивать других не по внешнему виду, а по поступкам и способностям, поскольку для процветания и мирного существования человечества необходимо воспитывать не только умение творить прекрасное, но и воспитывать у подрастающего поколения Красоту Духа как основу взаимопонимания, взаимоуважения и взаимосохранности в обществе.

Ключевые слова: ценности, нравственные ценности, младшие школьники, жизнь, добро, любовь, красота, справедливость, честность, совесть.

MORAL VALUES IN THE CONTENT OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN EDUCATION WITHIN THE CONTEXT OF SPIRITUAL SAFETY OF SOCIETY

N. A. Varivoda

The article is devoted to the problem of determination of moral values significance in the content of educating primary school children. It is stated that the very moral values adopted by primary school-age children appear to be the foundations for forming spiritual and moral individuals able to think and act on the basis of morality. The article specifies the essence of the concept of moral values and explains their role as a main reference point in a person's life. In the article the characteristic of the moral values as Beauty, Justice, Honesty and Conscience are given and their importance in the content of educating primary school children within the framework of spiritual safety of society is determined. It is noted, that from a psychophysiological viewpoint, the age from six to ten

is especially favorable for forming value spheres of a child, because it is the age, when the processes of exploration of the world and self-exploration, together with interaction with social and natural environment, become especially active. It is indicated, that childhood is the best period for inculcating the skills of seeing a person's inner beauty, appreciating others not by their pretty faces but by their actions and abilities. The reason is that for providing humanity's wellbeing and peaceful life, it is necessary not only to aim a young generation at creating beauty, but also develop their Inner Beauty as the basis for mutual understanding, mutual respect and care in a society.

Keywords: Values, moral values, primary school children, life, good, love, beauty, justice, honesty, conscience.

Варивода Наталія Анатоліївна – аспірантка кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна). E-mail: variwoda@ukr.net

Varivoda Nataliia Anatoliivna – Post-graduate student of the Department of Pedagogy of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: variwoda@ukr.net